

Varaždinska židovska obitelj Schönwald

U ovom radu prezentira se djelovanje židovske obitelji Schönwald koja je doprinijela razvoju grada Varaždina u periodu od druge polovice 19. do prve polovice 20. stoljeća. Židovska se zajednica nakon Edikta o toleranciji 1781. cara Josipa II. tijekom vremena razvijala i uspjela integrirati u varaždinsku kulturu i društvo, te je pritom zadržala svoj kulturni i vjerski identitet. Vrhunac razvoja očitovao se oko 1900. Mnogi varaždinski Židovi, pa tako i članovi obitelji Schönwald, doprinose društvenom, kulturnom i gospodarskom napretku grada Varaždina. No, uspostavom Nezavisne Države Hrvatske 1941. započeli su progoni i uhićenja Židova. Rad prikazuje djelovanja židovske obitelji Schönwald u gradu Varaždinu, čije je napredovanje nasilno prekinuto donošenjem rasnih i nacističkih zakona.

Ključne riječi: Biserka Haberfeld, holokaust, obitelj Schönwald, trgovina, Varaždin

1. Uvod

Povijest holokausta moguće je istraživati te prezentirati učenicima i javnosti na različite načine, no tragična ratna zbivanja dobro je predstaviti na bliži i osobniji način. Demokratske je vrijednosti potrebno uvijek iznova poštivati, njegovati i štititi, kao što je potrebno razvijati i izgrađivati moralne, samostalne odluke i prosudbe, jer opasna je svaka generalizacija, kao i razvoj stereotipa i predrasuda. Holokaust se nije dogodio slučajno i broj žrtava je iznimno velik, no da je bila evidentirana i samo jedna žrtva, poruka ishoda holokausta bila bi jednako tragična. Rad naglašava potrebu za edukacijom o holokaustu, te iznosi težnju za stalnom osudom nacističkih zakona koji su suprotni temeljnim općeljudskim i kršćanskim načelima o vrijednosti života svakog čovjeka. Početak progona Židova na području grada Varaždina započeo je u svibnju 1941. Od lipnja te godine Židovi su morali nositi okruglu pločicu sa slovom Ž, a u srpnju su počele deportacije.¹ Sigurnost i samouvjerenost u izvršavanju zastrašujućih progona i masovnih istrebljenja ustaška je vlast zadobila nakon pristupanja Nezavisne Države Hrvatske Trojnom paktu 15. 6. 1941. u Veneciji². Budući

1 Vladimir Huzjan, *Varaždin u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.* (Zagreb-Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Zavod za znanstveni rad, 2020), 51.

2 Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše* (Zagreb: Globus, 1986), 503.

svaki pokušaj proučavanja holokausta predstavlja velik izazov za razumijevanje tako velikog broja preminulih, dobro je prikazati i zainteresirati slušatelja i promatrača za život žrtve prije tragičnih progona. Članak donosi istraživanje³ o obitelji Schönwald koja je svoje mjesto pronašla u Varaždinu upravo u trenutku njegova razvoja u trgovačko središte. Tijekom Drugog svjetskog rata članovi obitelji Schönwald deportirani su u nacističke logore, a iz te je obitelji Biserka Haberfeld preživjela holokaust te danas živi u Izraelu.

Varaždin je tijekom 17. stoljeća, s obzirom na geografski položaj, predstavljao čvorište putova Austrije, Mađarske, Jadranskog mora i Balkanskog poluotoka prema istoku te je kao takav postao važno trgovačko središte. U periodu baroka u gradu se razvijao bogat kulturni život, što je zajedno s razvojem gospodarske i političke domene utjecalo na prepoznatljivost i originalnost grada Varaždina u Hrvatskoj i svijetu do danas. Razvoju karakterističnosti grada doprinose i Židovi koji dolaze u Varaždin već u 16. stoljeću, točnije 1520.⁴ Židovi koji dolaze u Varaždin putujući su trgovci te prodaju po kućama. Nakon što su 1873. izjednačeni u pravima s ostalim građanima, sve se više naseljavaju te napreduju u svim područjima razvoja grada. Oni su poznati ljekarnici, glazbenici, liječnici, trgovci, bankari, odvjetnici.⁵ Članovi židovske zajednice koji se nastanjuju u Varaždinu pripadnici su zajednice Židova Aškenaza. To je zajednica čiji preci potječu iz Sjeverne, Srednje i Istočne Europe, a porijeklo im se vezuje uz zajedničku karakteristiku poznavanja i govorenja na jeziku jidiš te uz nastanjanje njemačkih teritorija, na što ih je početkom 9. st. pozvao Karlo Veliki.

Istraživanje o obitelji Biserke Haberfeld i njezino svjedočanstvo, provedeno je u vremenu od 2022. do 2024. u sklopu projekta *Šafran* koji se dugi niz godina provodi u Gospodarskoj školi Varaždin. Irska zaklada (*Holocaust Education Trust Ireland*) opskrbljuje škole lukovicama žutih šafrana koje su učenici i nastavnici Gospodarske škole Varaždin posadili u dvorištu u znak sjećanja na milijun i pol židovske djece te tisuće druge djece i mladih koji su stradali u holokaustu.

Tijekom školskih projektnih aktivnosti istraživana je zavičajna povijest, odnosno povijest članova obitelji Schönwald koji su stradali u nacističkom logoru, a neki su ga i preživjeli. Tijekom provedenog istraživanja o obitelji Schönwald, Biserka Haberfeld rođ. Militz, koja je porijeklom iz Varaždina, a danas živi u Jeruzalemu, dala je iskaz i posvjedočila o boravku u logoru i spašavanju iz logora. Unatoč udaljenosti, 31. 5. 2023. posjetila je Varaždin sa sinom. Njihovo prisustvo, te prisustvo izraelskog veleposlanika u Republici Hrvatskoj i cjelokupne javnosti, pridonijelo je dignitetu prezentiranja rezultata istraživanja o obitelji Biserke Haberfeld, odnosno završnih projektnih aktivnosti u Gradskom muzeju Varaždin.

3 Istraživanje je provela Štefica Pokorny mag. paed. relig. et catech., nastavnica i izvrsna savjetnica Katoličkog vjeronauka u Gospodarskoj školi Varaždin, te doktorandica Sveučilišta Sjever smjera Medija i komuniciranja.

4 Magdalena Lončarić, *Židovska zajednica u Varaždinu*, (Varaždin: Gradski muzej Varaždin, 2017.), 11.

5 Ibid, 17.

2. Metoda istraživanja

Novija povijest vrijeme je velikih dostignuća na području tehnike i tehnologije, period izrazito brzog razvitka u prijenosu informacija i komunikacijskih poruka. Generacije kojima se danas prezentira nastavni sadržaj i odgaja ih se sukladno vremenu u kojem žive, korisnici su modernih tehnologija, mobilnih uređaja, raznih aplikacija te ostalih digitalnih i internetskih usluga. Sve što je navedeno različito je u odnosu na vrijeme kada je živjela protagonistica istraživanja, Biserka Haberfeld. Sličnost vremena u kojem žive djeca u Varaždinu danas i vremena u kojemu je Biserka Haberfeld bila dijete, očituje se u potrebi razumijevanja osjećaja drugih. Naime, empatija⁶ je nužna emocionalna i kognitivna sastavnica identiteta čovjeka koja se može izgrađivati i poučavanjem o holokaustu. U odgoju i obrazovanju mladih poučavanje o holokaustu jedan je od mogućih načina da se mladi identificiraju sa situacijom osobe koja je tada imala sedam godina te da se pokuša razumjeti patnja. Sposobnost zamišljanja u čovjeku pobuđuje sretno raspoloženje, otkrivanje pozitivnih vrlina poput sklada, empatije, sposobnosti razjašnjavanja, poboljšavanja komunikacije, izgradnje dobrih međuljudskih odnosa, druželjubivosti, sposobnosti suočavanja s konfliktima, krizama, neuspjesima, patnjama i nevoljama, razvoju želje za pobjedom i ustrajnošću u napretku, osmišljavanju vlastitog života, oblikovanju povjerenja i vjere, razvoju osjećaja za dobro i loše, dobrom donošenju odluka, razvoju samopouzdanja, prepoznavanju i rješavanju problema, razvoju kritičkog mišljenja, razvoju radoznalosti, originalnosti, traženju rješenja, određivanju prioriteta, uočavanju da život ima smisla unatoč patnji, otkrivanju smisla patnje i dr.⁷

U provedenom istraživanju korištene su kvalitativne metode istraživanja, analiza slučaja provedena ispitivanjem, slijed metode otvorenih pitanja koja su definirana intervjuom s Biserkom Haberfeld, opisivanje, promatranje, analiza sadržaja dobivenog istraživanjem dokumenata putem interneta, analiza arhivske građe u Gradskom muzeju Varaždin i Državnom arhivu Varaždin, razgovori s rođacima i poznicima. Pomoću dokumenata, fotografija, obiteljskih predmeta, riječi, neverbalnom komunikacijom, emotivnim reakcijama te bilješkama iz intervjua s ispitanicom, oblikovana je logička struktura i opis djelovanja obitelji Schönwald, Josipa i Marije rođene Adler.

3. Rezultati istraživanja

Nakon što je A. E. Rosenberg⁸ od 1919.⁹ započeo s obznanjivanjem svojih zastrašujućih nacističkih i rasističkih ideja, sve do prve polovice 20. stoljeća židovske su zajednice po cijeloj Europi bile jako dobro integrirane u zapadnu europsku kulturu i društvo. Rasističke mjere protiv Židova na varaždinskom prostoru počele su se

6 Ingrid Brdar, Dubravka Miljković, Majda Rijavec, *Pozitivna psihologija*, (Zagreb:IEP-D2, 2008), 233.

7 Ibid, 173.

8 Alfred Ernst Rosenberg bio je nacistički političar i ideolog nacizma koji je rođen 1893., a nakon II. svjetskog rata je osuđen u Nürnbergu te je pogubljen 1946.

9 Robert Wittman, David Kinney, *Sotonin dnevnik: Alfred Rosenberg i ukradene tajne Trećeg Reicha* (Zagreb: Profil, 2016), 15.

provoditi desetak dana nakon uspostave NDH.¹⁰ No, u Varaždinu su Židovi boravili od 17. stoljeća, a u kasnijim stoljećima povećavao se broj židovskih obitelji. Tako je primjerice krajem 19. stoljeća bilo mnogo obitelji s prezimenom Schönwald i vjerojatno su mnogi bili u krvnom i tazbinskom srodstvu. Prema pronađenim arhivskim dokumentima, navodim sljedeće osobe koje su rođene ili preminule pod prezimenom Schönwald:

Regina Schönwald, Güssing, supruga oružanika umrla 5. 2. 1892. u Varaždinu; Wilim Schönwald, Körmem, Ugarska, krojač, živio i preminuo u Koprivničkoj ulici 316; dana 21. 8. 1891. rođena je Rosa Schönwald, Ljubeščica, dijete, umrla 25. 5. 1892. u Varaždinu; Rozalija Schönwald, Schlaining Ugarska, supruga kućanica, umrla 24. 10. 1893. u Varaždinu; Ignjat Schönwald, Körmend, Ugarska, mesar, umro 7. 9. 1894., preminuo u Zlataru, Krapini; Natan Schönwald Rechniss, Ugarska, trgovac, umro 26. 7. 1895. Trg Franje Jozefa 23, Varaždin; Franjica Schönwald, Schlaming, Ugarska, supruga trgovca, umrla 26. 8. 1895. Trg Franje Jozefa 23, Varaždin; Gizela Schönwald, Oštrice, dijete, umrla, 26. 10. 1900. u Varaždinu; Kata Schönwald, Schlaining, Ugarska, privatnica, umrla 9. 1. 1903. u Varaždinu; Wolf Schönwald, Robonesz, Ugarska, trgovčić, umro 10. 10. 1902. u Varaždinu u Kazališnoj ulici 7; Albert Schönwald, Zlatar, Krapina, mesarski kalfa, umro 1904. u Krapini; Lambor Schönwald, Rohoner, Ugarska, privatnik, umro 13. 1. 1908. u Varaždinu u Kazališnoj ulici; Rosalija Schönwald, Raba Hidveg, Ugarska, privatnica, umrla 15. 2. 1919. u Varaždinu u Kukuljevićevoj ulici 21; Katarina Schönwald, Varaždin, privatnica, umrla 29. 12. 1920. u Varaždinu; Oskar Schönwald, Varaždin, trgovac, 29. 7. 1921. u Varaždinu; Josip Schönwald, Rechnidz, Austrija, trgovac, preminuo 27. 3. 1925. Ljubeščici, pokopan u Varaždinu; Jakob Schönwald, Sleining, privatnik, živio, preminuo i pokopan u Varaždinu 16. 3. 1928.; Mavro Schönwald, Sleining, Burgenlad, trgovac, umro 15. 4. 1933. u Varaždinu“.¹¹

10 Goran Hutinec, *Ustaški teror u velikoj župi Zagorje 1941.-1945.* (Zagreb: Profil, 2023), 48.

11 HR-DAVŽ-619, *Matične knjige židovskih vjeroispovjednih općina*, knjiga broj 18.

3.1. Obitelj Josipa i Marije Schönwald rođ. Adler

Fotografija 1. Obitelji Schönwald¹²

Porijeklo obitelji Biserke Habermfeld dolazi od Josipa Schönwalda i Marije rođene Adler, koji su njezini djed i baka. Fotografija 1 prikazuje članove te obitelji: Josipa, Jelku, Mariju rođenu Adler, Elu, Josipu-Risu, Sigmunda i Vilija (poredak od desne prema lijevoj strani). Otac obitelji, Josip Schönwald, bavio se trgovinom, kao i mnogi Schönwaldi. Trgovine Schönwald trgovale su manufakturnom nirnberškom robom, običnom i luksuznom. Trgovine su u početku djelovale samostalno, a od 1922. trgovina Schönwald posluje i u okviru tvrtke *Leitner i Schönwald* (Fotografija 2) u prostorijama u Kukuljevićevoj ulici kao veletrgovina.¹³ Posao trgovca Josipa Schönwalda odvijao se prema pravilima trgovačkog ceha, čiji je i on, poput mnogih Schönwalda, bio član (Fotografija 3). Varaždinski su trgovci živjeli na razini visokog plemstva, njihov je ceh podržao Hrvatski sabor u 17. stoljeću.¹⁴ Trgovačka je zadruga u Varaždinu djelovala od 1677., a u vrijeme Kraljevine SHS bila je najstarija trgovačka organizacija. Tako je 20. 4. 1937. trgovačka zadruga obavještavala svoje članove o načinu proslave. Trgovački ceh djelovao je i humanitarno. Zahvaljujući postojanju varaždinskih kulturnih građanskih društava, organizirane su proslave raznih blagdana i spomendana.¹⁵ Potpomagali su razne kulturne, političke i vjerske manifestacije.¹⁶ Trgovačka je zadruga štitila svoj trgovački ceh od djelovanja stranih trgovaca zbog

¹² Fotografija je u vlasništvu obitelji Habermfeld

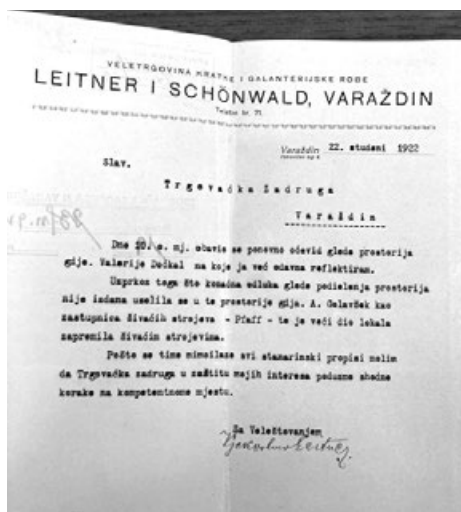
¹³ HR-DAVŽ-344 Trgovačka zadruga Varaždin, Redovni spis broj 112/1920. (kutija 3)

¹⁴ Višnja Burek, *Otkrivanje gradskih tajni-Varaždin u 17. stoljeću* (Zagreb-Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, 2019), 299.

¹⁵ Ana Škriljevečki, „Doprinos varaždinskih građanskih društava kulturnom životu Varaždina od 1918. do 1929. godine“, u *Varaždin i sjeverna Hrvatska u desetljeću nakon velikog rata*, (Zagreb-Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, 2019), 69-96.

¹⁶ Ibid, 74.

povrede privilegija trgovačkog ceha. Njezini su članovi sudjelovali u svečanostima koje su se odvijale u organizaciji tada postojećeg Izraelitičnog hrama u Varaždinu, Srpsko-pravoslavne crkve sa sjedištem u Varaždinu i najstarije Rimokatoličke župe sv. Nikole iz Varaždina. Trgovački ceh potaknuo je i osnivanje trgovačke škole u Varaždinu (Fotografija 4), čiji su šegrti sudjelovali radeći i učeći zanat u trgovinama mnogih Schönwalda (Fotografija 5), pa tako i Josipa Schönwalda.¹⁷

Fotografija 2. Dokument prikazuje da je trgovina Schönwald preoblikovana u veletrgovinu¹⁸

Fotografija 3. Dokaz o postojanju trgovačke zadruge od 1677. u Varaždinu i članstvo obitelji Schönwald¹⁹

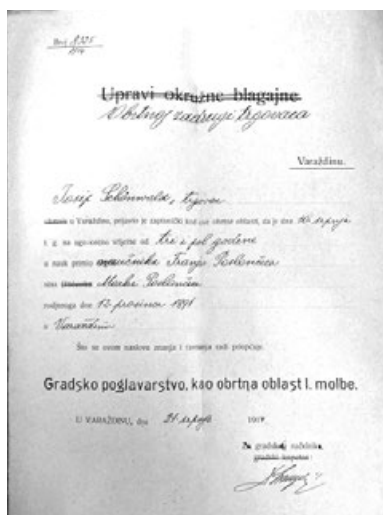
17 HR-DAVŽ-344 *Trgovačka zadruga Varaždin*, Redovni spis broj 112/1920. (kutija 4)

18 Fotografija dokumenta koji se nalazi u Državnom arhivu Varaždin

19 Fotografija dokumenta koji se nalazi u Državnom arhivu Varaždin

[illegible]

Fotografija 4. Raspored predmeta Trgovačke zadružne škole varaždinske, šk. godine 1913./1914.²⁰

Fotografija 5. Primanje šegrta u trgovinu Josipa Schönwalda 1891.²¹

Zbog upale pluća uzrokovane tuberkulozom, Josip Schönwald umro je 8. 9. 1921. u Varaždinu. Pokopan je na Židovskom groblju (Fotografija 6) u Varaždinu,²² prema navedenim digitaliziranim podacima iz Knjige ukopa na Židovskom groblju u periodu od 1875. do 1928.²³

20 Fotografija dokumenta koji se nalazi u Državnom arhivu Varaždin

21 Fotografija dokumenta koji se nalazi u Državnom arhivu Varaždin

22 KU, Knjiga ukopa varaždinskog Židovskog groblja. U KU, koja sadrži imena i prezimena preminulih članova Židovske zajednice Varaždin. Rukopis KU nalazi se u GMV-u, Povijesni odjel, a u digitalnom obliku u preslici na internetskoj stranici; <https://library.foi.hr/dbook/index.php?C=1908#27> (posjet 15.4.2024.)

23 Varaždinsko Židovsko groblje, danas zaštićeno kulturno dobro, nastalo je 1812. Prema Knjizi ukopa, na njemu je pokopano oko tisuću pripadnika Židovske općine, a posljednji je ukop bio 1953.

Fotografija 6. Podatci o smrti Josipa Schönwalda, digitalizirana građa²⁴

Grobno mjesto Josipa Schönwalda na varaždinskom Židovskom groblju (Fotografija 7), koji je ukopan kao 939. član Židovske zajednice na grobno mjesto EN VIII, 2, nije pronađeno.

Fotografija 7. Pročelje ulaza u Židovsko groblje u Varaždinu²⁵

Supruga Josipa Schönwalda, Marija Schönwald rođena Adler, rođena je 1883. u Austriji, u Burgenlandu, Gradišću, od roditelja Rivke i Zigmunda. Nakon udaje za Josipa Schönwalda, dolazi u Varaždin sa suprugom i njihovo troje djece iz Kőszega u Mađarskoj. Nije poznato je li razlog boravka u Mađarskoj bio poslovni ili neki drugi. Obitelji Schönwald bila je izrazito pobožna i imućna. Obitelj je posjedovala nekoliko kuća, a kuća u kojoj su stanovali u Varaždinu postoji i danas (Fotografija 8). Josip i Marija stanovali su Bolničkoj ulici na broju 15,²⁶ danas je to Ulica Krešimira Filića.²⁷ Obitelji i danas posjeduje predmete iz ostavštine Marije Schönwald.²⁸

24 Knjiga ukopa sa židovskog groblja u Varaždinu 1875.-1928., <https://library.foi.hr/dbook/index.php?C=1908#27> (posjet 15.4.2024.)

25 Fotografija je u vlasništvu autorice.

26 HR-DAVŽ, *Matrica rođenih Židovske općine Varaždin*, 1850. - 1941.

27 Istraživanje je rađeno od rujna 2022. do siječnja 2024.

28 Fotografije predmeta obitelji Schönwald u vlasništvu su autorice.

Fotografija 8. Kuća u Varaždinu u kojoj je stanovala obitelj Schönwald²⁹

Djelić usmene predaje o trgovini Schönwald zadržao se do danas i ostao je u sjećanju Jasminke Hižak, unuke Sigmunda Schönwalda. Stihovi reklamne poruke trgovina Schönwald svjedoče o popularnosti, vrijednosti i kvaliteti kao i svojevrsnim promidžbenim aktivnostima koje su se razvijale početkom 20. stoljeća:

DOBRO JUTRO, DOBAR DAN, KUDA IDEŠ MOJ DRAGAN?
IDEM ŠENVALDU U DUĆAN TAMO JE DOBAR KILOGRAM.
MERE VAGA JE BAŠ PRAVA, SVAKOM ČOVJEKU ODGOVARA.
IDI, IDI DRAGI MOJ, DA BUDEŠ I TI KUPAC MOJ!

O tom periodu života mlade židovske obitelji danas svjedoče sačuvana ulazna vrata jedne zgrade u Varaždinu u kojoj je bila jedna od trgovina Schönwald, a koja ima inicijale J. S., Josipa Schönwalda (Fotografije 9 i 10).

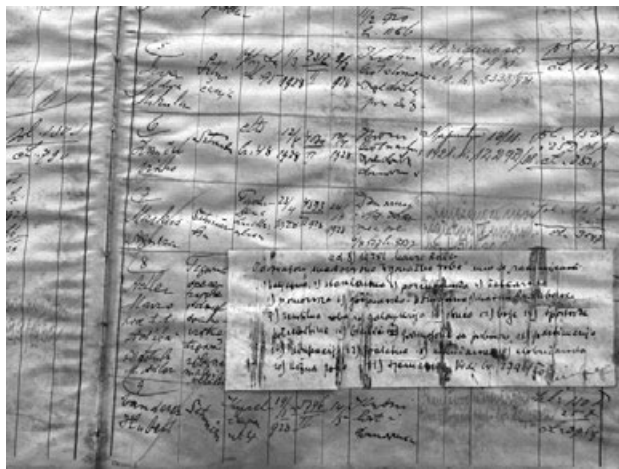

Fotografija 9 i 10. Kuća u kojoj je bila trgovina Schönwald u Gajevoj ulici u Varaždinu s inicijalima Josipa Schönwalda (J. S.)³⁰

29 Fotografija je u vlasništvu autorice

30 Fotografija je u vlasništvu autorice. Snimke su nastale u vrijeme istraživanja od rujna 2022. do siječnja 2024.

Marija je do 1916. rodila petero djece i obitelj Schönwald se proširila. No, obiteljski život prekinut je smrću Josipa Schönwalda te Mariji u pomoć dolazi brat Mavro Adler. Mavro Adler bio je imućan trgovac i smatra³¹ se da je imao u posjedu tvornicu likera, ruma, rakije i ulja u Slavoniji te tvornicu ulja u Austriji, a arhivski dokument potvrđuje kako je trgovac Mavro Adler prodavao svakovrsnu trgovačku robu, i to većinom nirnberšku poput staklarske, porculanske, klobučarske, športske, toaletne, pomorske, te kožnu robu i galanteriju, kao i bicikle, parfumeriju, obuću, boje i dr. (Fotografija 11)³²

Fotografija 11. Vrsta robe koja je u posjedu Mavre Adlera³³

Djeca koja su živjela s majkom Marijom vrlo su vjerojatno pohađala nastavu vjeronauka³⁴ u prostoru koji je bio u sklopu sinagoge, koja je u to vrijeme imala veliki broj članova. Život obitelji Schönwald, koji su kuću imali malo dalje od Vidovskog trga u Varaždinu poprimio je nove oblike, osobito u periodu Drugog svjetskog rata.

2.2. Djeca Josipa Schönwald i Marije Schönwald rođ. Adler

Josipa-Risa Schönwald, (Fotografija 12) kći Josipa i Marije, rođena je 27. 9. 1907. u Köszegu u Mađarskoj, gdje kasnije boravi kod rodbine prema želji majke, svladava mađarski i njemački kojima se i kasnije uspješno služi. Naime, bila je prevoditeljica mađarskog i njemačkog jezika. Prije početka Drugog svjetskog rata udala se za Pichlera, s kojim je dobila sina koji u vrijeme pisanja ovoga rada živio u Švedskoj, gdje je zasnovao obitelj. On je također izvrstan poznavatelj njemačkog, švedskog i mađarskog jezika. Risa se u ozbiljnim godinama vratila u Varaždin. Umrula je u visokoj starosti 1990. i pokopana je na groblju u Varaždinu.

31 Zbog ratnih okolnosti mnogi dokazi nisu sačuvani, a prema iskazima Biserke Haberfeld i Jasminke Hižak, Mavro Adler je bio imućan trgovac.

32 HR-DAVŽ-16, Gradsko Poglavarstvo Varaždin, *Upisnik inih obrtnika E* (1885. – 1932.).

33 Fotografija dokumenta koji se nalazi u Državnom arhivu Varaždin.

34 Biserka Haberfeld tumačila je kako je obitelj njezine bake bila vrlo pobožna, da se djed družio sa rabinima, stoga se pretpostavlja da su pohađali židovsku vjersku nastavu.

Fotografija 12. Josipa-Risa Schönwald (na fotografiji desno)³⁵

Vili Schönwald rođen je 1913. u Köszegu u Mađarskoj. Nakon bezbrižnog djetinjstva, kao mladić od prijatelja saznaje da će Židovi biti deportirani u logore te bježi u Trst, u Italiju, u čemu mu pomaže prijatelj. Fotografija 13 prikazuje Vilija sa ženom, koju upoznaje u Italiji i s kojom sklapa brak. Vili je tijekom rata živio u Italiji, u kući u čijem je prizemlju bila trgovina sa šeširima. Kasnije je postao stomatolog te je radio u Italiji i poslije rata često je dolazio u Varaždin te posjećivao rodbinu.

Fotografija 13. Vili sa suprugom

³⁵ Fotografija je u vlasništvu obitelji Haberfeld.

Sigmund Schönwald rođio se 13. 6 1916. u Varaždinu, kao zakoniti sin Josipa Schönwalda trgovca i Marije r. Adler. Svjedok obrednog obrezivanja bio je Mavro Schönwald, obrezivatelj je bio Sigmund Blumschein, o čemu svjedoče arhivski dokumenti (Fotografija 14).³⁶

1	Andrija Belack	1916	1	1	Andrija Belack	1916	1	1	Andrija Belack	1916	1	1
2	Josip Schönwald	1916	1	1	Josip Schönwald	1916	1	1	Josip Schönwald	1916	1	1
3	Mira Schönwald	1916	1	1	Mira Schönwald	1916	1	1	Mira Schönwald	1916	1	1
4	Mira Schönwald	1916	1	1	Mira Schönwald	1916	1	1	Mira Schönwald	1916	1	1
5	Sigmund Schönwald	1916	1	1	Sigmund Schönwald	1916	1	1	Sigmund Schönwald	1916	1	1

Fotografija 14. Podatci o rođenju Sigmunda Schönwalda³⁷

Vrlo često su ljudi koji su preživjeli neki oblik zlostavljanja tijekom Drugog svjetskog rata uništavali svoje dokumente ili su do poznih godina života šutjeli o proživljenim stradanjima. Slično je postupio i Sigmund. Spalio je gotovo sve dokumente vezane uz svoj boravak u zatvorima iz kojih se uspješno izbavljao. No, *jednom se prilikom pobjegavši iz zatvora sakrio na sjeniku kod jednog seljaka koji ga je ujutro ne znajući da boravi u sijenu skoro ozlijedio vilama. Seljak ga je ugledavši u zatvoreničkoj odjeći upitao je li Židov i kad je ovaj odgovori potvrdno, onda mu je seljak pomogao na način da mu je dao odjeću, [Sigmund] se oprezno vratio u Varaždin. Došavši u Varaždin često je bio privođen i zatvaran, ali se uvijek uspio nekako spasiti uz pomoć prijatelja i jednog prijatelja svećenika*, izjavljuje unuka Sigmunda Schönwalda, Jasminka Hižak.

Sigmund Schönwald govorio je mađarskim i njemačkim jezikom, bio je izrazito poduzetan, obiteljski čovjek, osobito uspješnog trgovačkog duha. S Marijom r. Hunjet dobiva 1936. i 1942. dvije kćeri. Nažalost, žena je umrla 1944. Prijatelj svećenik pomogao mu je da se oženi mladom Terezijom koja je bila mljekarica, te je u ratnim vremenima skrivala njegove dvije djevojčice i o njima se jako lijepo brinula. S njome je u braku dobio još dvoje djece, sina i kćer. Umro je u Varaždinu 2004. Pokopan je na Varaždinskom groblju.

Ela Schönwald rođena je u Köszeu u Mađarskoj. Njezin mladi život prekinut je u dobi od dvadeset godina jer umire od upale pluća (12. 3. 1930.). Pokopana je na Židovskom groblju u Varaždinu, a prema arhivskim podacima utvrđeno je da je bila trgovačka pomoćnica.³⁸

36 HR-DAVŽ-619, *Matične knjige Židovskih vjeroispovjednih općina*, knjiga broj 18.

37 Fotografija dokumenta koji se nalazi u Državnom arhivu Varaždin

38 HR-DAVŽ-619, *Matične knjige Židovskih vjeroispovjednih općina*, knjiga broj 18.

Jelka Schönwald (Fotografija 15) rođena je u studenom 1912. u Köszeu u Mađarskoj, gdje je i živjela do svoje četrnaeste godine, a potom je, došavši u Varaždin kao već odrasla, radila u Tivaru, u računovodstvu. Udala se za Milića te dobila sina Borisa i kćer Biserku. Djeca su rođena u Varaždinu, no nakon razvoda braka, sin je živio s ocem i njegovom majkom u Zagrebu. Jelka je deportirana u logor Bergen-Belsen i preživjela je holokaust. Po dolasku u Izrael, sklopila je brak s Robertom Silbersteinom (Fotografija 16).

Nakon izlaska iz logora Jelka i Robert³⁹ živjeli su oko godinu dana u Švicarskoj, a potom su se preselili u Zagreb, u stan na Mažuranićevom trgu broj 6. Danas je u tom stanu sjedište Židovske zajednice Bet Israel. Poslije rata, bivši je suprug vratio sina Borisa majci Jelki te su svi otišli u Izrael. No, nažalost, Boris (Fotografija 20) je smrtno stradao u prometnoj nesreći u Izraelu. Jelka je 2003. umrla u devedeset i prvoj godini u Jeruzalemu, kao i Robert Silberstein⁴⁰.

Fotografija 15. Jelka Schönwald⁴¹

Fotografija 16. Robert Silbersteina⁴²

39 Rođen 14. 1. 1912., Austrijanac iz Beča, sportaš, bavio se nogometom, plemenit čovjek, spašava život Jelki i Biserki i nakon dolaska u Izrael sklapa brak s Jelkom. Odveden u logor Bergen-Belsen otprilike između 21. 8. 1944. i 7. 12. 1944. „Jews For Sale“, „The Rudolph Kasztner Transports“. Tada je imao 35 godina.

40 Podatci su navedeni prema kazivanju Biserke Haberfeld.

41 Fotografija u vlasništvu Biserke Haberfeld.

42 Fotografija u vlasništvu Biserke Haberfeld.

Biserka Haberfeld (Fotografija 17), rođena je u Varaždinu 1937., kći je Jelke Militz, rođene Schönwald i Zvonimira Militza. Njezino djetinjstvo prekinuto je 1944. kada je zajedno s majkom odvedena u logor Bergen-Belsen. Preživjela je holokaust. Nakon oporavka u Švicarskoj, poslije boravka u logoru, 1951. odlazi u Izrael. Dvije je godine radila u vojsci, a zatim je cijeli radni vijek radila kao medicinska sestra u bolnici na Hitnom prijemu. Danas živi u Jeruzalemu. Udala se za mladića kojeg je upoznala u vojsci, porijeklom iz Sombora. Udajom dobiva prezime Haberfeld. Majka je petero djece, baka trinaestoro unučadi i šestero praunučadi (Fotografije 17 i 18).

Fotografija 17. Biserka Haberfeld rođ. Millitz kao djevojčica (lijevo) i Biserka Haberfeld u vrijeme pisanja ovog rada 2023.⁴³

Fotografija 18. Biserka Haberfeld s obitelji u vrijeme pisanja rada 2023.⁴⁴

⁴³ Fotografija u vlasništvu Biserke Haberfeld.

⁴⁴ Fotografija u vlasništvu Biserke Haberfeld.

2.3. Svjedočanstvo Biserke Haberfeld rođ. Militz⁴⁵

Štefica Pokorny (dalje Š.P.): Schönwalda je u Varaždinu bilo mnogo. Zna li kada je obitelj Schönwald stigla u Varaždin?

Biserka Haberfeld (dalje B.H.): Ne, ne znam kada smo mi kao pripadnici židovske zajednice stigli u Varaždin.

Š.P.: Možete li opisati sliku koja se nalazi na zidu Vaše sobe?

Fotografija 19. Marija Schönwald rođena Adler⁴⁶

B.H. : Na slici (Fotografija 19) je moja baka koja se zvala Marija Schönwald,⁴⁷ rođena Adler.

Š.P.: Odakle potječe Vaša obitelj?

B.H.: Ne znam točno odakle su došli moji preci, pretpostavljam iz Mađarske ili iz Austrije. Moja je baka imala dvije sestrice u Mađarskoj. Često je slala moju mamu tamo.

Š.P.: Otkud dolazi Josip Schönwald?

B.H.: On dolazi iz Austrije, njegov brat imao je tamo tvornicu ulja.

Š.P.: Zna li možda iz kojeg grada?

⁴⁵ Intervju je proveden putem WhatsApp aplikacije videopozivom 22. 7. 2022. Kriteriji za izbor pitanja prilikom vođenja intervjua bile su tehnike utemeljene na uspostavljanju odnosa sa sugovornicom da sama odlučuje što će govoriti prema vlastitom sjećanju i bez prekidanja osobe koja vodi intervjua. Pritom je ispitivačica postavljajući ključna pitanja otvorenog tipa, uvodila, aktivno slušala i procesuirala informacije koje je navodila B. Haberfeld. Cilj intervjua bilo je prikupljanje što većeg broja dobrovoljno danih informacija o stradanjima u holokaustu, a da se pritom osoba koju se intervjuiira dodatno ne traumatizira.

⁴⁶ Fotografija Miriam Marie Schönwald rođene Adler je u vlasništvu Biserke Haberfeld

⁴⁷ Miriam Maria Shinvald, djevojački Adler rođena je u Gradišću u Austriji od Zigmunda i Rivke. Bila je trgovkinja i udana za Yosefa. Prije Drugog svjetskog rata živjela je u Varaždinu, u Kraljevini Jugoslaviji. Za vrijeme rata živjela je u Varaždinu. Miriam Maria ubijena je u holokaustu. Ove informacije temelje se na svjedočenju unuke Biserke Haberfeld rođene Militz.

B.H.: Ne. U obitelji smo razgovarali o baki, djedu, pa i o njihovoj imovini. Bili su bogati, prema riječima moje mame imali su u posjedu pet kuća u Varaždinu. Nakon smrti mojeg djeda, koji je umro od upale pluća, baka je prodavala kuće. Moj [je] djed umro vrlo mlad. Svaki put kad bi ponestalo novaca, baka je prodala jednu kuću.

Š.P.: Što još možete reći o svojem djedu?

B.H.: Baka i djed imali su dućane, prodavali su kućanske potrepštine i bili vrlo pobožna židovska obitelj. Djed se za vrijeme života susretao s rabinima iz Čakovca, prema riječima moje mame. Djed je pokopan na varaždinskom Židovskom groblju, koje je zapušteno i nažalost nisam mogla naći njegov grob.

Š.P.: Što možete reći o svojoj baki?

B.H.: Moja baka pogubljena je u Auschwitzu kad je imala oko šezdeset godina. Nju su ubili Nijemci u Auschwitzu. To se dogodilo oko 1942. ili 1943.

Š.P.: Možete li ispričati kako je dospjela u logor?

B.H.: Mi smo stanovali u Varaždinu. Mama je bila rastavljena. Imala sam brata i on je živio kod bake po ocu u Zagrebu. Moj se brat zvao Boris. (Fotografija 20)

Fotografija 20. Boris Milića⁴⁸

Boris je živio kod naše bake u Zagrebu, majke mog oca. Oko 1940. iz Austrije su došla dva mladića od oko dvadeset godina. Pobjegli su iz Austrije zbog toga što je Hitler bio protiv Židova. Pobjegli su brodom. Brod je trebao doći u Palestinu, ali je stao u Kladovu u Srbiji. Iz Kladova su došli u Varaždin jer su očekivali da će im Židovska zajednica u Varaždinu pomoći.⁴⁹ Kad su došli u Varaždin, smjestili su se u dvije obitelji. Jedan je stanovao kod nas, a drugi kod židovske obitelji s kojom je kasnije deportiran u Auschwitz. Mladić koji je stanovao kod nas kasnije je postao moj očuh. Zvao se Robert Silberstein i ja ga smatram ocem. Bio je plemenit čovjek

⁴⁸ Fotografija je u vlasništvu Biserke Haberfeld.

⁴⁹ Mnogi su Židovi iz Njemačke i Austrije od 1933. emigrirali u Zagreb jer je bio važno srednjoeuropsko raskršće željezničkih pruga, a početkom mjeseca travnja Židovska je općina iz Beča tražila svakovrsnu pomoć za izbjeglice, prema: Ivo Goldestein, *Židovi u Zagrebu 1918.-1941.* (Zagreb: Novi Liber, 2005), 449.

i meni najbolji otac. Sjećam se da sam kao curica putovala s mamom i Robertom u Kladovo kako bi se on tamo prijavio pošto je sišao s broda. Sjećam se da je neko vrijeme bio s nama u Varaždinu. Nakon nekog vremena ipak je otišao u Zagreb jer je u Varaždinu postalo opasno za njega. Kad je došao u Zagreb, pomagao je i brinuo se o starim ljudima koji su bili članovi Židovske zajednice u Zagrebu. Donosio im je ogrjev, hranu i druge stvari. Moja mama i ja bile smo još u Varaždinu, ali jednu noć po nas je došao kamion u kojem su već bili Židovi iz naše varaždinske zajednice. Tako su nas doveli u Zagreb, u Zbor, a to je bio neki velesajam. Stalno su u taj prostor dolazili Židovi. Moja baka Marija tada više nije živjela u Varaždinu, nego se sa svojim sinom preselila u Zagreb i saznala je da dovoze u Zagreb Židove iz Varaždina. Otišla je na željeznički kolodvor da vidi što se događa i da sazna gdje su njezina djeca. Budući da nije ništa saznala, otišla je vlakom u Varaždin. U Varaždinu je saznala od Sigmundove prve žene, koja je kasnije umrla, da je Sigmund odveden u Zagreb. Moja je baka tada rekla, *Ako su moja djeca zatvorena, što ću ja bez njih*. Tako je sama došla na velesajam u Zagrebu i pridružila se ostalim Židovima. Kasnije je iz Zagreba deportirana u Auschwitz,⁵⁰ gdje je umrla (Fotografija 21).⁵¹

Fotografija 21. Dokument iz Yad Vashema⁵²

- 50 Yad Vashem, The World Holocaust Remembrance Center, https://yvng.yadvashem.org/index.html?language=en&cs_id=&cs_lastName=Schonwald&cs_firstName=miriam&cs_place=Yugoslavia&cs_dateOfBirth=&cluster=true (posjet 20.6.2023.)
- 51 Yad Vashem, The World Holocaust Remembrance Center, https://iremember.yadvashem.org/index.aspx?p=8294&language=en&cs_id=5857886&utm_source=names-db&utm_medium=organic-english&utm_campaign (posjet 20.6.2023.)
- 52 Fotografija dokumenta u vlasništvu Biserke Haberfeld. Dokument potvrđuje da je Marija Schönwald rođena Adler pogubljena u koncentracijskom logoru Auschwitz tijekom II. svjetskog rata. Dokument je izdao Yad Vashem, izraelski službeni memorijalni centar, koji je posvećen žrtvama holokausta, a osnovan je 1953.

Sigmund, djed moje nećakinje Jasminke Hižak, mogao je izaći jer je bio u mješovitom braku. Tako se Žiga vratio kući, a mama mu je ostala tamo. Moja mama isto je htjela izaći, jer i ona je bila u mješovitom braku. Ali moj tata nije htio platiti potvrdu za mamu da je s njom u mješovitom braku. Zato je Robert smislio plan kako pomoći. Robert je vidio da svaki dan, tu gdje smo bile zatvorene, oko podneva dolazi kočijaš s kolima i konjima. Tako da je tog kočijaša zaustavio u krčmi, dao mu da pije i kad je bio pijan, uzeo je kola s konjem i ušao u Zbor. U kutije koje su bile na kolima, metnuo je mamu i mene i tako nas oslobodio. Robert nas je spasio. U međuvremenu je našao jedan stan u Jadranskoj ulici u Zagrebu. Tamo smo jedno kratko vrijeme stanovali. Mislim da sam imala oko šest godina jer sam trebala ići u školu. Moja me mama htjela upisati u školu, ali nije mogla dati rodni list, jer tamo piše da sam židovske vjere. Moja je mama zajedno s mojom tetom dogovorila moje krštenje kod jednog svećenika. Mislila je da ću tada moći ići u školu. I tako je bilo. Moja teta i mama odvele su me sa šest godina na krštenje, pa sam išla u školu koju su držale časne sestre. Sjećam se da je jedna časna rekla mami da još nisu vidjele tako pobožno dijete jer su me vidjele da svaki dan odlazim iz škole u kapelu. Ja sam molila da ne bude rata.

Robert je bio nogometaš u Austriji, u Beču. Njegov je nogometni klub došao u Zagreb u to vrijeme. Njegovi su ga prijatelji pozvali na utakmicu. On je otišao, ali ga je netko ozlijedio i slika njegovog ozlijeđenog lica dospjela je u novine. Zato mu je jedan prijatelj rekao da se skloni, da će ga prepoznati i tražiti. Tako smo se ponovno odlučili vratiti, odnosno pobjeći u Varaždin. Iz Varaždina smo bježali svaki dan prema Mađarskoj. U Mađarskoj smo bili oko trinaest mjeseci. Moja je mama nekad radila u Varteksu na isplati plaća i poznavala je mnoge ljude. Bilo je puno ljudi sa sela koji su radili u Tivaru, a među njima i jedna žena koja nam je pomagala bježati iz jednog sela u drugo prema mađarskoj granici. Kada smo konačno došli do granice, daleko smo iza granice vidjeli mađarske žandare koji su stalno patrolirali. Gospođa koja nam je pomagala pri bijegu nije imala djecu i rekla je mami: *Ostavite curicu kod mene, mi ćemo je čuvati, ako dodete poslije rata, mi ćemo Vam je vratiti.* Ali mama je rekla: *Ne, ne, ja ju ne ostavljam tu.* Onda sam ja rekla mami: *Znaš, mama šta, ja ću ići napred, a vi se čučnite dole, pa idite iza mene. Ako će oni videti, videti će dete pa neće pucati na nas.* I tako smo mi prošli granicu na drugu, mađarsku stranu. Kad smo došli na mađarsku granicu preko veze koju je ta žena u dogovoru s mamom organizirala, u sjeniku smo čekali vlak. Tako smo skočili na vlak i došli u Budimpeštu. A tamo na vlaku opet su nas čekali ljudi koji su bili organizirani da se pobrinu za Židove iz svih dijelova Europe. To je bilo jako teško doba. Ljudi nisu imali novac za hranu. Tada je postojala organizacija koja se zvala *Joint*, svjetska organizacija koja je uvijek slala novac za ljude koji su izbjegli i nisu mogli nigdje raditi. Moja je mama zajedno s Robertom odlučila da se Robert mora zaposliti. Ali ja sam se bojala za njega i mislila sam da će ga tada uhvatiti i zatvoriti. Nisam željela da se zaposli. Sjećam se kako sam jednog dana, kad smo svi zajedno prelazili cestu, pomislila da će uhvatiti Roberta, jer sam vidjela policajca. Tada sam se pretvarala da sam pala u nesvijest. Robert me je

podignuo i nosio, a policajac je pokazao zabrinutost i tako smo prošli, a da Roberta nisu uhvatili. Jako sam se bojala za Roberta. Sjećam se da u stanu, koji smo dobili, nismo mogli biti cijeli dan, nego samo noću. Tijekom dana bili smo u kinu gdje su se stalno održavale kino projekcije. No, gospodin koji je bio odgovoran za sve židovske emigrante rekao je da moramo ići u logor za izbjeglice, a ja u školu. Ne znam koliko sam dugo bila u tom domu, možda par mjeseci, ali se sjećam jedne gospođe učiteljice koja je mrzila Židove i svaki dan me tukla. Nakon nekog vremena moja mama i tata Robert došli su po mene. Robert me uhvatio za ruku i pobjegli smo iz škole, iz tog internata. Mama je tada otišla direktoru škole reći da je ona mene uzela. Jer inače bi prijavili policiji da je nestalo dijete. Ona je rekla da me uzela iz tog doma za židovsku djecu koja su izgubila roditelje. Moja mama rekla je direktoru da Nijemci ulaze u Mađarsku i da se jako boji za mene. Ona je čula da će bombardirati taj dom. A on je rekao: *Što će biti sa 700 djece, neka bude i s njom*. Mama je rekla: *Ne, ja sam nju uzela*. Nakon dva dana tog su direktora uhitili u Budimpešti na kolodvoru s torbom punom zlata i ubili ga. Dječji dom su bombardirali. Mama, Robert i ja tada smo iznajmili jednu sobu u kojoj smo se skrivali. Živjeli smo teško, nismo imali hrane i moja mama Jelka dobila je tešku upalu pluća. To je bilo negdje oko 1943. Robert je tada doveo nekog liječnika koji je isto bio izbjeglica da vidi može li pomoći mojoj mami. Taj se doktor zvao Oskar Haim. Kad je vidio u kakvom je teškom stanju moja majka, rekao je da će noć koja dolazi biti za nju presudna. U slučaju njezine smrti, Robert ju je trebao staviti u vreću sličnu vreći za krumpir i ostaviti je na cesti. Tako sam ja, dijete od sedam godina, čitavu noć sjedila pokraj moje mame i gledala hoće li je strpati u vreću ili ne. Moja je mama preživjela.

Š.P.: Kako ste došli do Bergen-Belsena?

B.H.: Nijemci su oko 1943. došli u Mađarsku, u drugim državama su bili prije. Već se ranije govorilo da će pokupiti svu židovsku djecu i kroz Tursku ih prevesti u Palestinu. Ja sam bila zapisana i moja me mama dovela na željezničku stanicu u Budimpešti. Ali, kad smo se trebale oprostiti, nešto joj je zasmetalo i odlučila je da ne idem na taj vlak. Vidjela je da je puno djece starije od mene. Jedna se starija djevojčica trebala brinuti o meni, ali mama je odlučila da ne idem. Umjesto mene, išao je drugi dječak. Tako sam ostala s mamom i Robertom. Saznala sam da je taj vlak dugo putovao i na kraju stigao u Palestinu. Nakon nekog vremena, došao je drugi vlak u koji su strpali mene, mamu i Roberta. U vlaku smo boravili četiri dana jer nisu mogli odlučiti kamo će nas voziti. Tim su nas vlakom, za koji smo mislili da će nas odvesti u Palestinu, odveli u logor Bergen-Belsen. Moju mamu, Roberta i mene odvojili su i smjestili u različite barake. Svi smo bili jako gladni i bolesni. Hrana koju smo dobivali i nije bila hrana. Svakog su dana nosili neke kante s malo tople vode i nečime što su nazivali juhom. Robert je još bio jak čovjek i njega su zadužili da nosi te kante i da to razdijeli. Ja sam jednom dobila žuticu od hrane iz konzerve. Robert je vidio da sam bolesna. Nitko me nije negovao jer mama nije bila sa mnom. Robert je negdje pronašao mrkvu i donio mi je, ali netko ga je prijavio i odlučeno je da mu

sude i ubiju ga. Robert je rekao mojoj mami: *Odlučili su da će me ubiti jer sam ukradio mrkvu za dijete. Molim te k'o Boga, nikad joj nemoj kazati da su me ubili zbog nje.* No, u logoru je bio jedan hrabar čovjek koji je rekao: *Nemojte ga ubiti, pa nema tko nositi te kante. Te su kante teške. Nema tko nositi te kante.* Tada su ipak odlučili da ga ne ubiju. Tako je Robert preživio.

Š.P.: Kako ste se spasili?

B.H.: Nakon nekog vremena Nijemcima je bilo sve teže. Imali su sve manje oružja. Oko 1945. sklopili su dogovor s Englezima. Englezi su im obećali dati kamione za određen broj ljudi. Našu su skupinu odlučili prodati Englezima za kamione jer smo mi došli kasnije i još smo dobro izgledali. Najprije su prodali pola logora za kamione, a kasnije i drugu polovicu. Švicarski Crveni križ nas je primio.⁵³ I tako smo se spasili. Došli smo zimi 1945., još prije nego je završio rat. Prodali su nas za kamione.⁵⁴

Š.P.: Koliko ste dugo bili u Švicarskoj?

B.H.: Moja mama i Robert nisu znali da će se dvije skupine iz logora spasiti. Mene su stavili u prvu skupinu. Moja je mama primijetila da Nijemci prozivaju po abecedi pa je izmislila da se zovem Gizela Hegeduš. Pod tim sam imenom došla u Švicarsku. Robert i mama također su došli u Švicarsku jer su Nijemci odlučili zamijeniti i drugu skupinu zatvorenika iz logora za kamione.

Š.P.: Kada ste došli u Izrael i na koji način?

B.H.: U Švicarskoj su nas stavili u jedan veliki hotel, jako lijep. Ali, nakon par dana odlučili su da to nije mjesto za djecu, pa su nas smjestili u Židovski internat. Nakon nekog vremena, odlučili su me poslati mami koja je tada bila na nekom drugom mjestu u Švicarskoj. Sjećam se da su me ukrkali na vlak s jednim kartonom na kojem je pisalo gdje me putnici moraju „skinuti“ s vlaka. Na stanici me čekala mama, ali nakon par dana koje smo provele zajedno, vratila me u Švicarsku. Nakon nekog vremena, ljudi su počeli govoriti da je rat završio. Ljudi su mogli birati žele li se vratiti ili ostati. Mama se htjela vratiti u Jugoslaviju da potraži svoje dijete, mog brata. I tako smo se mi 1945., poslije rata, vratili u Zagreb, bez ičega. Sjećam se da smo u početku spavali na podu u Židovskoj općini, u nekoj dvorani za gimnastiku. U Zagrebu sam išla u školu jedno vrijeme. Ali nakon nekoliko tjedana, na liječničkom je pregledu ustanovljeno da imam tuberkulozu. Tada su me poslali natrag u Švicarsku. U Švicarskoj sam bila do 1951. Odande sam otišla u Izrael. Moja mama, brat Boris i Robert bili su još neko vrijeme u Zagrebu, a onda su i oni otišli u Izrael. U Izraelu smo ostali živjeti.

53 Wikipedia, The Free Encyclopedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Kastner_train/ (posjet 20.6.2023.)

54 Transportima Rudolfa Kastnera preko švicarske granice, uglavnom mađarski Židovi 1944., nakon pregovora spašeni su i dopremljeni u Švicarsku.

Zaključak

Prikaz stradanja obitelji Schönwald i promišljanje o uvijek iznova aktualnoj i važnoj temi holokausta zahtijeva i ljudski zaokret prema zajedničkoj baštini kršćana i Židova, odnosno prema zajedničkim temeljima koje Drugi vatikanski koncil, a osobito deklaracija *Nostra aetate*⁵⁵ naglašava, jer kršćanstvo nije moguće živjeti ispravno bez dobrog poznavanja kršćanskog odnosa prema svojim židovskim korijenima.⁵⁶ Stoga je važno naglasiti da se u Bibliji, u Knjizi Postanka, navodi kako je Aškenaz Noina porijekla, sin Gomerov,⁵⁷ čiji su se daleki potomci vrlo vjerojatno nastanjivali na području Europe.⁵⁸

Proučavajući djelovanje obitelji Schönwald u njihovom povijesnom i socijalnom kontekstu, autorica je prezentirala interpretaciju, doživljaje, djelovanje i proživljeno iskustvo ratnog stradanja Biserke Haberfeld i njezine obitelji. Doista, u tako teškom povijesnom razdoblju, gotovo je nemoguće shvatiti tragičnost događaja koje su proživljavali članovi obitelji Schönwald. No, prezentirane činjenice, kao što su primarni izvori, pisani dokumenti, iskazi svjedoka, tj. usmeno svjedočanstvo žive osobe, Biserke Haberfeld koja je preživjela hebr. Yom Hashoah – holokaust,⁵⁹ potvrđuju zastrašujuću okrutnost koju su židovski narod i Biserka Haberfeld kao židovska djevojčica pretrpjeli.

Učenje o holokaustu otvara teška pitanja o neshvatljivom ljudskom ponašanju, što često zahtijeva složene odgovore na pitanja o uzrocima holokausta. U poučavanju o holokaustu preporuča se proučavanje lokalne, regionalne, nacionalne i svjetske povijesti, te kritička analiza različitih interpretacija holokausta, stoga će provedeno istraživanje djelovanja jedne židovske obitelji u konkretnoj lokalnoj zajednici pomoći nastavnicima u poučavanju o holokaustu. Prikaz djelovanja i stradanja obitelji Schönwald pokazuje kako se povijest može individualizirati, te kako je svaki statistički podatak stradalih u holokaustu zapravo osoba koja je imala svoj život i dostojanstvo prije holokausta.

Budući ovaj članak obuhvaća izjave osobe koja je preživjela holokaust, istraživanje potvrđuje kako se statistički podaci mogu oblikovati u osobni i realni prikaz stradanja čovjeka, te kako svaka žrtva ima svoje ime, odnosno ljudski identitet. Budući su

55 Drugi vatikanski koncil, *Nostra aetate, Deklaracija o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1993.), 387.-389.

56 Adalbert Rebić, *Odnos između Židova i Kršćana kroz povijest* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2007.), 7.

57 Bonaventura Duda, Jerko Fućak, Adalbert Rebić, *Jeruzalemska Biblija. Stari i Novi zavjet s uvodima i bilješkama*, (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1996.), 22.

58 Prema biblijskim navodima Aškenazi potječu od Noe koji je bio pravednik Božji i član Izabranog naroda. Noini potomci Aškenazi nastanili su srednju i istočnu Europu. Budući obitelj Schönwald pripada zajednici Aškenaza, ujedno pripada i izabranom Božjem narodu, Izraelu. Nažalost, velik dio Aškenaza, odnosno židovskih zajednica u Europi doživio je holokaust, pa tako i obitelj Schönwald. Potomci preživjelih članova obitelji Schönwald su pripadnici Izraelskog naroda te žive u Izraelu. Ovim se podatkom željela naglasiti autentična pripadnost obitelji Schönwald semitskom narodu, odnosno židovskom identitetu.

59 Wikipedija, Slobodna enciklopedija, <https://hr.wikipedia.org/wiki/Holokaust> (posjet 19.6.2023.)

učenici, a i mnogi odrasli, na neki način ranjiva publika,⁶⁰ autorica je nastojala sve one koji budu pristupali toj tematici i koji se budu služili ovim sadržajem upoznati sa situacijom obitelji Schönwald u Varaždinu do 1941. Istraživanje o ovoj obitelji, a osobito iskaz Biserke Haberfeld svjedoči o proživljenim emocionalnim stanjima u kojima su ljudi dovedeni do krajnjih granica izdržljivosti poput straha, svaljivanja krivnje, donošenja teških odluka u kratkom roku, želje za hranom, nježnošću, ljubavlju i prihvaćanjem te neprekidnim brutalnostima. Istraživanje o djelovanju predstavljene varaždinske obitelji s kraja 19. i početka 20. st., jedan je od mnogih dokaza koji potvrđuju da je potrebna visoka razina svijesti o holokaustu sa znanstvenog područja, što ujedno zahtijeva izrazitu osjetljivost za osobito teške teme, kako se one ne bi banalizirale ili potaknule na ravnodušnost. Istraživanje potvrđuje kako je holokaust povijesni događaj koji se na mnogostruki način i kroz strašne posljedice odrazio konkretno na članove obitelji Schönwald, ali i društvo u cjelini. Naime, navodi se niz argumenata kojima se potvrđuje da je obitelj Schönwald sudjelovala u izgradnji varaždinskog građanskog društva, osnivanju varaždinskih štedionica, dobrovoljnim prilozima usmjeravala sredstva i poticala osnivanje industrijskih pogona, željezničkih postaja i oblikovanju veletrgovina. Schönwaldi su podržavali kulturne i vjerske manifestacije te dali neizmjeran doprinos gospodarskom i kulturnom razvitku grada Varaždina, a time i društvu kojem danas pripadamo. Obitelj Schönwald, kao i mnogi drugi manje ili više poznati Varaždinci, pripadnici varaždinske židovske zajednice, samim svojim postojanjem obogaćivali su varaždinsku društvenu zajednicu te je gubitak svakog člana, a osobito Marije Schönwald, rođene Adler, nenadoknadiv. Biserka Haberfeld i čitava njezina obitelj, unatoč ratnim stradanjima i progonu, nisu izgubile vjeru u ljude, štoviše, aktivnim i vitalnim životom potvrđuju pobjedu nad Zlom svojim osmišljenim i bogatim osobnim životom.

Povjerenje koje su mi tijekom istraživanja iskazali Biserka Haberfeld i članovi njezine obitelji povjerivši mi svoja najintimnija, izrazito živa sjećanja, potiče me na neizmjernu zahvalnost. Njihova je borba za život i ljubav prema vlastitoj obitelji ujedno i potvrda kako životna patnja čak i u najgorim situacijama ima smisla i koliko je ljudski duh neuništiv.

Izvori

- HR-DAVŽ, Matica rođenih Židovske općine Varaždin, 1850. – 1941.
 HR-DAVŽ-16, Gradsko Poglavarstvo Varaždin, Upisnik inih obrtnika E (1885. – 1932.)
 HR-DAVŽ-344 Trgovačka zadruga Varaždin, Redovni spis broj 112/1920. (kutija 3)
 HR-DAVŽ-344 Trgovačka zadruga Varaždin, Redovni spis broj 112/1920. (kutija 4)
 HR-DAVŽ-619, Matične knjige židovskih vjeroispovjednih općina, knjiga broj 18.

60 Autorica istraživanja je prisustvovala mnogim seminarima o holokaustu na kojima je naglašeno kako se u poučavanju o holokaustu ranjivu publiku odnosno učenike i mlade ne smije izlagati zastrašujućim slikama, simbolima i fotografijama zločina i žrtava kako se ne bi zločin banalizirao ili se učenike emotivno povrijedilo.

- Wikipedia, The Free Eencyclopedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Kastner_train/ (posjet 20.6.2023.)
- Knjiga ukopa sa židovskog groblja u Varaždinu 1875.-1928., <https://library.foi.hr/dbook/index.php?C=1908#27> (posjet 15.4.2024.)
- Wikipedija, Slobodna enciklopedija, <https://hr.wikipedia.org/wiki/Holokaust> (posjet 19.6.2023.)
- Yad Vashem, The World Holocaust Remembrance Center, https://yvng.yadvashem.org/index.html?language=en&s_id=&s_lastName=Schonwald&s_firstName=miriam&s_place=Yugoslavia&s_dateOfBirth=&cluster=true (posjet 20.6.2023.)
- Yad Vashem, The World Holocaust Remembrance Center, https://iremember.yadvashem.org/index.aspx?p=8294&&language=en&s_id=5857886&utm_source=names-db&utm_medium=organic-english&utm_campaign (posjet 20.6.2023.)

Literatura

- Brdar, Ingrid, Dubravka Miljković, Majda Rijavec. *Pozitivna psihologija*. Zagreb: IEP-D2, 2008.
- Burek, Višnja. *Otkrivanje gradskih tajni-Varaždin u 17. stoljeću*. Zagreb-Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, 2019.
- Drugi vatikanski koncil. *Nostra aetate, Deklaracija o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1993.
- Duda, Bonaventura, Jerko Fućak, Adalbert Rebić. *Jeruzalemska Biblija. Stari i Novi zavjet s uvodima i bilješkama*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1996.
- Goldstein, Ivo. *Židovi u Zagrebu 1918.-1941.* Zagreb: Novi Liber, 2005.
- Hutinec, Goran. *Ustaški teror u velikoj župi Zagorje 1941.-1945.*, Zagreb: Profil, 2023.
- Huzjan, Vladimir. *Varaždin u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.*, Zagreb i Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Zavod za znanstveni rad, 2020.
- Kinney, David, Robert Wittman. *Sotonin dnevnik: Alfred Rosenberg i ukradene tajne Trećeg Reicha*. Zagreb: Profil, 2016.
- Krizman, Bogdan. *Ante Pavelić i ustaše*. Zagreb: Globus, 1986.
- Lončarić, Magdalena. *Židovska zajednica u Varaždinu*. Varaždin: Gradski muzej Varaždin, 2017.
- Rebić, Adalbert. *Odnos između Židova i Kršćana kroz povijest*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2007.
- Škriljevečki, Ana. „Doprinos varaždinskih građanskih društava kulturnom životu Varaždina od 1918. do 1929. godine“. U *Varaždin i sjeverna Hrvatska u desetljeću nakon velikog rata*, pr. Stjepan Damjanović, Vladimir Huzjan, 69-96., Zagreb-Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, 2019.

SUMMARY

VARAŽDIN JEWISH FAMILY SCHÖNWALD

This paper presents the activities of the Schönwald Jewish family, which contributed to the development of the city of Varaždin in the period from the second half of the 19th to the first half of the 20th century. Following the Edict of Toleration promulgated

by the emperor Joseph II in 1781, the Jewish community developed and managed to integrate over time, while maintaining its cultural and religious identity. The peak of development could be seen around 1900. when many Varaždin Jews, including the members of the Schönwald family, contributed to the social, cultural and economic progress of the city of Varaždin. However, with the establishment of the Independent State of Croatia in 1941, persecutions and arrests of Jews began. The paper describes the activities of the Schönwald Jewish family in the city of Varaždin, whose progress was violently interrupted by the arrival of racial and Nazi laws.

Keywords: Biserka Haberfeld, holocaust, Schönwald family, trade, Varaždin